

*В.Кузнєцов** (м.Київ)

УДК 167/168

2.1. ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ

Проблема співвідношення філософії науки і філософії релігії є актуальною, але із-за складності, а відтак і невирішеності низки проблем першої до аналізу їх співвідношення практично ніхто не вдавався. То ж поставлене завдання автором статті «Філософія науки і філософія релігії» В.Кузнєцовим, є важливим саме нині, коли науковці-релігієзнавці вдаються до вирішення проблеми співвідношення між собою різних дисциплінарних утворень своєї науки, виявлення певної субординації релігієзнавчих дисциплін, а насамперед визначення місця філософії релігії в дисциплінарній структурі релігієзнавства. З огляду на це заявлена і досліджена в статті тема є новою і значимою для сучасної науки, зокрема для академічного релігієзнавства. Нею мали б зацікавитися й богослови різних християнських конфесій.

1. Філософія науки як одна з метанаук, що досліджує науку.

Наука – дуже складний соціальний інститут. Тому вона вивчається з різних дослідницьких позицій, які виокремлюють різні аспекти та функції науки та які конституюються в формі різних метанаук про науку. Це, наприклад, економіка науки, що досліджує та оцінює доцільність вкладання суспільних ресурсів в науку та ефективність їхнього використання, оптимальність їхнього розподілу тощо. Науковий менеджмент, як метанаука про науку, займається питаннями організації та управління науковою діяльністю. До інших метанаук про науку належать соціологія науки, історія науки, психологія науки, етика науки тощо.

Один з найважливіших ракурсів вивчення науки пов'язаний з тим, що вона є формою організації пізнавальної діяльності, спрямованої на виробництво нового знання, якщо йдеться про фундаментальні дослідження, та на практичне застосування нового та старого знання, якщо йдеться про прикладні дослідження.

* Кузнєцов Володимир Іванович – доктор філософських наук, професор, головний науковий працівник відділу логіки та методології науки Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

Варто зробити тут декілька зауважень. По-перше, знання завжди є знанням про певну предметну галузь, яка є зовнішньою відносно знання. Навіть якщо метою є отримання (мета)знання про знання, саме знання виступає як предметна галузь, а метазнання – як знання про цю предметну галузь. До речі, однією з ознак науковості метазнання про знання є можливість застосування до метазнання тих самих оцінок, які воно застосовує до знання.

По-друге, знання має відтворювати властивості та закономірності предметної галузі. Ця предметна галузь може існувати незалежно від людини, як, наприклад, фізичний або біологічний світи. Вона може створюватися матеріально-практичною та соціальною діяльністю, як наприклад, економічна та політична реальність. Нарешті, наука спроможна виробляти знання про абстрактні продукти розумової діяльності, прикладами яких є літературні твори та математичні структури. В будь-якому випадку, передумовою створення знання є припущення про об'єктивне існування його предметної галузі. Конкретні деталі цього припущення можуть бути замінені або навіть спростовані, наслідком чого є трансформація онтологічних уявлень про те, що вважається існуючим в предметній галузі.

По-третє, твердження про властивості та закономірності предметної галузі, які отримані за допомогою відповідного знання, мають бути такими, що принципово перевіряються. Твердження про існування галактик за межами Чумацького шляху або про існування кварків підтверджуються як за допомогою засобів спостереження (телескопи) та експерименту (колайдери), так й теоретичними міркуваннями (космологія та квантова хромодинаміка).

По-четверте, відповідно до виокремлення конкретних наук та їхніх груп наукове знання диференційоване на різні види, в межах яких сформовані та розвиваються сукупності взаємопов'язаних систем наукового знання.

На мою думку, філософія науки має вивчати науку крізь призму наукового знання, тобто властивостей та закономірностей породження, функціонування, розвитку та взаємозв'язку основних форм його диференціації – систем наукового знання.

Філософія науки є однією з філософських наук. Відомо, що філософія завжди займалася вивченням знання. З виникненням сучасної науки вона стала приділяти велику увагу дослідженню наукового знання, що власне й привело до виокремлення філософії науки.

В першому наближенні можна казати про нарративну та аналітичну «філософію науки».

Дуже часто в філософському середовищі філософія науки ототожнюється з нарративами стосовно науки, тобто з розмовами про науку. Ці нарративи ґрунтуються в кращому випадку на думках про науку, що належать або видатним вченим, або іншим вітчизняним та закордонним філософам, які, за збігом обставин, вважаються фахівцями з філософії науки. В гіршому випадку, ці розмови втілюють спотворене уявлення про науку людей, які ніколи не мали жодного відношення до справжньої науки.

Аналітична філософія науки є однією з метанаук про науку – тобто однією з наук про науку. Головне завдання аналітичної філософії науки – *дослідження* певних аспектів науки, які асоційовані з породженням, обґрунтуванням, удосконаленням та застосуванням систем наукового знання.

В межах аналітичної філософії науки існує багато концепцій філософії науки, які розрізняються моделюваннями систем наукового знання. Моделями таких систем виступають системи тверджень, системи понять, теорії, парадигми, теми, напрямки, школи, невидимі коледжі, науково-дослідницькі програми тощо.

З цього розуміння випливає двоєдине завдання сучасної філософії науки.

По-перше, це дослідження наукового знання як такого. По-друге, це конкретні *дослідження* продуктивних систем наукового знання, тобто системи знання, розвиток яких веде до отримання нового знання.

З поглибленням філософського аналізу наукового знання виникли підстави для розрізнення загальної філософії науки, яка аналізує універсальні риси систем наукового знання, та філософій окремих наук (філософія історії, філософія археології, філософія права, філософія політики, філософія філософії, філософія соціології, філософія мови, філософія фізики, філософія хімії, філософія біології, філософія математики, філософія технічних наук тощо), що зосереджуються на вивченні специфіки різних систем суспільного, гуманітарного, природничого, математичного та технічного знання.

Яскравим свідченням актуальності досліджень окремих систем наукового знання є публікація останніми роками численних енциклопедичних видань з філософій окремих наук, які суттєво уточнюють та поглиблюють загальні метазнання про наукове знання.

2. Деякі результати дослідження продуктивних систем наукового знання.

Так звана *структурно-номінативна* концепція аналітичної філософії науки⁵³ об'єднує, уточнює та поглиблює існуючі численні (змістовні, формально-логічні, стандартні, структуралістські, семантичні, інструменталістські, еротетичні, ціннісні тощо) реконструкції продуктивних систем наукового знання.

Структурно-номінативна реконструкція дозволила:

- встановити, що будь-яка продуктивна система наукового знання є *ієрархічною полісистемою*. Це означає виділення в ній, принаймні, *логічної, лінгвістичної, модельної, репрезентативної, проблемної, операційної, процедурної, аксіологічної та евристичної підсистем*;
- виявити, що кожна з цих підсистем складається з багатьох *конститутивних елементів*, які розподіляються по різним *рівням ієрархії*;

⁵³ Див., наприклад: Українська аналітика науки: спроба метааналізу // Філософська думка. – 2008.. - № 2, - С. 15-50: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nauka.in.ua/news/sproba-metaanalizu>

- знайти, що в конкретних продуктивних *системах наукового знання ці підсистеми перебувають на різних ступенях розвитку, упорядкованості та усвідомлення* їхніми творцями і користувачами. Ці ступені залежать від етапів розвитку науки, до якої належать ці продуктивні системи;
- виокремити в кожній продуктивній системі *сталу і змінну частини*. Перша забезпечує тотожність системи, друга – можливість її застосування до різних проблемних ситуацій;
- встановити, що, незважаючи на всі їхні відмінності, системи наукового знання мають *подібну побудову*, своєрідний універсальний когнітивний код, аналогічний до генетичного коду біологічних організмів;
- довести *взаємозалежність підсистем* окремої продуктивної системи наукового знання та їхніх рівнів. Наприклад, ресурси лінгвістичної підсистеми визначають характер моделей з модельної підсистеми;
- поряд із добре відомими гіпотетико-дедуктивними, логічними, верифікаційними та фальсифікаційними структурами знайти та дослідити також *концептуальні, семіотичні, синтаксичні, семантичні, прагматичні, лінгвістичні, модельні, аксіологічні, проблемні, процедурні, операційні, апроксимаційні, евристичні, номологічні* та інші *структури* продуктивних систем наукового знання;
- з'ясувати, що в сучасній науці *окрема продуктивна система функціонує лише в мережі інших систем*. Наприклад, сучасні біологічні системи знання неможливі без певних фізичних систем знання;
- виокремити та проаналізувати різноманітні типи відношень (*фундаментальність, евристичність, включення, спеціалізація, редуція, формалізація, аксіоматизація* тощо) між продуктивними системами наукового знання;
- пояснити *різний ступінь зрілості підсистем* продуктивних систем наукового знання з різних областей науки. Наприклад, системи соціального знання також включають модельні підсистеми. Але використання переважно природної мови при їхній побудові та аналізі обмежує потенціал їхнього прогнозування. Це породжує думку про нездоланні відмінності між природничими та гуманітарними науками;
- обґрунтувати *важливість інформації* про побудову, властивості й структури систем наукового знання *для інших метанаук про науку*: історії науки, епістемології науки, метафізики науки, етики науки тощо.

3. *Case studies* конкретних систем наукового знання.

Гіпотеза про універсальність перерахованих характеристик продуктивних систем наукового знання підтверджена дослідженнями конкретних систем знання з *фізики, математики, логіки, права, соціології, економіки та педагогіки*. Вона може бути спростована знаходженням продуктивної системи знання, яка не має цих характеристик.

4. Погляд на філософію релігії з точки зору структурно-номінативної концепції аналітичної філософії науки.

Ідея порівняння філософії науки та філософії релігії виникла, коли я ознайомився з деякими теологічними трактатами. В них розглядаються стандартні питання про те, що таке надприродна істота, яка називається Богом, які їй притаманні властивості, яке її відношення до матеріального світу, суспільства та людини, як має поводитися віруюча людина, яким має бути побудоване за певними релігійними канонами суспільство тощо. Тобто, типовий теологічний трактат містить певну доктрину, яка, в першому наближенні, подібна на окрему продуктивну систему наукового знання. Звичайно, така доктрина охоплює питання, які відносяться не тільки до особистого та суспільного життя, але й до компетенції сучасного природознавства.

Дійсно, в теологічній доктрині природно виокремлюється коло взаємопов'язаних питань, на які намагаються відповісти її автори. Це коло є аналогом проблемної підсистеми системи наукового знання. Було б цікаво дослідити, чи є це коло закритим, тобто чи містить воно лише питання, на які даються остаточні відповіді. Зауважу, що в продуктивній системі наукового знання її проблемна підсистема включає як проблеми, для яких знайдені остаточні розв'язки, так і проблеми, що не можуть бути розв'язані в межах даної системи. Намагання їх розв'язати під час періоду нормальної науки змушує науковців трансформувати цю систему, а під час наукової революції – створювати принципово нову продуктивну систему знання.

Теологічні доктрини використовують певні методи аргументації та засоби знаходження відповідей на поставлені питання. Сукупність цих дій утворює аналог логічної підсистеми продуктивної системи наукового знання. Привертає увагу інтенсивне використання аргументів, які посиляються на твердження зі Святого писання, думки Отців Церкви та рішення церковних соборів як істини в кінцевій інстанції. В продуктивних системах також використовуються посилання на інших вчених, але в багатьох випадках спростовуються їхні думки та твердження. Взагалі було б цікаво дослідити специфіку релігійної аргументації, що формулює твердження, перевірка яких виходить за межі будь якого емпіричного досвіду.

Наскільки я спроможний судити, теологічні доктрини не використовують формальні, в тому числі математичні мови, як це роблять

сучасні продуктивні системи наукового знання. Але якщо в системах наукового знання існує проблематика інтерпретації використовуваних штучних мов в термінах емпіричної інформації про предметну галузь, то її певним теологічним аналогом є герменевтична проблематика, тобто тлумачення сенсу та змісту текстів, написаних «мертвими» мовами.

Як продуктивні системи наукового знання, так й теологічні доктрини при формулюванні тверджень про свої предметні галузі використовують різні моделі об'єктів, явищ, процесів, що досліджуються. Таким чином, теологічні доктрини спираються не тільки на емоції, почуття та інтроспекцію, але й на раціональну аргументацію, що дозволяє виокремити в них своєрідні модельні підсистеми. До речі, раціональна аргументація стає можливою тоді і тільки тоді, коли людина в своїй свідомості, замість чуттєвих уявлень та «бачень», створює та обробляє деякі абстрактні уявлення, тобто моделі об'єктів, які досліджуються. Фактично, в теологічних доктринах, які розглядають «еволюцію Бога», насправді йдеться про конструювання більш «досконалих та довершених» моделей Бога та намагання в межах цих моделей дати більш «переконливі відповіді» на стандартні теологічні питання⁵⁴.

Останнє моє спостереження стосується відношень між продуктивними системами наукового знання. Кожна з них існує, функціонує та розвивається лише у взаємодії з іншими системами. Ці системи мов би підтримують й підштовхують одна одну. Наприклад, системи фізичного знання неможливі без систем математичного знання та систем технічного знання. Системи математичного знання поставляють мовні засоби та формальні моделі для логіко-лінгвістичних та модельних підсистем систем фізичного знання, а без системи технічного знання не було б можливо побудувати та використовувати сучасне експериментальне та вимірювальне устаткування на кшталт Цернівського коллайдера. Системи квантово-механічного знання, з одного боку, використовують різні системи класичного фізичного знання, а, з іншого, обмежують макроскопічними явищами та процесами предметну галузь класичної фізики.

Було б цікаво проаналізувати, чи існують аналогічні зв'язки між теологічними доктринами? До речі, в сучасній теології активно пропагується точка зору на сумісність, принаймні, деяких теологічних доктрин з сучасними уявленнями про виникнення нашого Всесвіту (проблема божого творіння). Інакше кажучи, ідеться про можливість плідних взаємозв'язків між теологічними доктринами та системами сучасного наукового знання. Структурно-номінативна реконструкція систем наукового знання, на мою думку, дозволяє перейти від достатньо загальних розмов на цю тему до аналізу можливих зв'язків між теологією та наукою.

⁵⁴ Див., наприклад: Wright Robert. The evolution of God. - NY: Little, Brown and Company, 2007.

Таким чином, якщо розглядати філософію релігії як свого роду метанауку про теологічні доктрини, то природно провести більш ретельний та детальний компаративний аналіз продуктивних систем наукового знання та теологічних доктрин. Можливо це дозволить більш конкретно визначити місце філософії релігії серед інших наук, що досліджують релігію як складний суспільний феномен та утворюють релігієзнавство. Маються на увазі такі метанауки як соціологія релігії, психологія релігії, економіка релігії, історія релігії, етика релігії, наука про церкву, як одну з інституціональних форм організації релігійного життя, тощо.

Анотації

У статті **В.Кузнєцова** “**Філософія науки і філософія релігії**” обґрунтовується можливість подивитися на філософію релігії як на філософію науки, предметом аналізу якої є специфічні системи теологічних доктрин. Наголошується, що в порівнянні із продуктивними науковими системами знання теологічні доктрини мають свою специфіку. Розуміння філософії релігії саме як своєрідної метанауки про теологічні доктрини є актуальним та перспективним сьогодні.

***Ключові слова:** філософія релігії, філософія науки, продуктивні системи наукових знань, теологічні доктрини, метанаука про теологічні доктрини.*

В статті **В.Кузнєцова** «**Философия науки и философия религии**» обосновывается возможность рассматривать философию религии как составную философии науки, предметом анализа которой являются специфические системы теологических доктрин. Акцентируется внимание на том, что в отличие от продуктивных научных систем знания теологические доктрины имеют свою специфику. Понимание философии религии как своеобразной метанауки о теологических доктринах является актуальным и перспективным сегодня.

***Ключевые слова:** философия религии, философия науки, продуктивные системы научных знаний, теологические доктрины, метанаука о теологических доктринах.*